

КОНЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ПЕРЕДДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Тарасун В.В.

доктор педагогічних наук, професор
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

Проблема ранньої допомоги дітям з особливостями у розвитку на сьогодні входить в коло надзвичайно важливих, оскільки частка здорових новонароджених суттєво знижується з кожним роком, внаслідок чого до 80% новонароджених є фізіологічно незрілими, а біля 70% - мають перинатальну патологію. Крім того, постійно зростає число дітей з соціально неблагополучних сімей і дітей з порушеннями психічного і фізичного розвитку. Сучасними науковими дослідженнями доведено, що визначальними для розвитку дітей є перші два-три роки, в період яких важливими для розвитку мозку дитини і формування її особистості є досвід соціального оточення і стосунки з матір'ю. У цьому зв'язку програми ранньої допомоги дітям є значною мірою сімейно-центрованими, спрямованими на допомогу всій сім'ї, а не тільки дитині з особливостями у розвитку. На сьогодні досвід ранньої допомоги в основному базується на невеликій кількості спеціально проведених досліджень і практичній діяльності психолого-медико-педагогічного консультування дітей дошкільного віку, якими доводиться, що грамотно організована рання допомога здатна запобігти появі вторинних відхилень у розвитку дитини, забезпечити максимальну реалізацію реабілітаційного потенціалу, а для значної частини дітей відкриває можливості включення їх у процес інтеграційного навчання на більш ранньому етапі вікового розвитку.

При розробці змісту «Концепції становлення і розвитку особистості дитини переддошкільного віку з обмеженими можливостями здоров'я» і вибору напрямів методичної реалізації її основних положень ми враховували, по-перше, ідею диспозиційної теорії особистості (Г.Уоллпорта) про становлення самосвідомості пропріотичних функцій людини, тобто повного діапазону набутих функцій, що включає різні елементи індивідуальності: від відчуття тілесного Я до відчуття Я як когнітивної людини, здатної до досягнення поставленої мети; по-друге, положення операціональної концепції інтелекту (Ж.Піаже), згідно якого функціонування і розвиток психіки здійснюються в рамках адаптації індивіда до середовища, вищим рівнем якої є утворення так званих операціональних структур; і, по-третє, положення концепції корекційно-синапсичного навчання дітей з особливостями у розвитку про необхідність врахування в корекційно-превентивному процесі як механізми формування вищих психічних функцій, так і підкіркові механізми (В.В.Тарасун).

Змістом **1 напряму роботи** передбачено врахування того, що за даними нейропсихологічної науки, повноцінна діяльність кори головного мозку дитини можлива лише за умови надходження до неї великої кількості енергії від підкіркових структур, які є джерелом енергії для головного мозку і здатні забезпечувати успішний вибір суттєвих сигналів, збереження їхніх слідів, вироблення потрібних програм поведінки і постійний контроль за їхнім виконанням. При цьому враховується те, що основі процесу переробки інформації (сприймання, запам'ятовування, розуміння і її відтворення) лежить синапсична [\[1\]](#)прохідність між нервовими клітинами. Якщо ця прохідність підсилюється, то відбуваються структурні зміни, що інтенсифікують контакт між двома нейронами й узгоджено з іншими нейронами кодують засвоєну інформацію. Встановлено, що для підсилення синапсичних контактів важливо забезпечити активність зв'язку (прохідність) між клітинами. З цього приводу зазначимо, що в останнє десятиліття минулого століття в педагогічну практику різних країн активно впроваджується *синапсичне навчання*, змістом якого передбачено **створення підґрунтя для подальшого формування і розвитку вищих психічних функцій**. Базуючись на цих даних, В.В.Тарасун формулює положення корекційно-синапсичного навчання про те, що у процесі психолого-педагогічної діяльності спеціаліст повинен **враховувати як механізми формування вищих психічних функцій, так і підкіркові механізми**, що є особливо важливим у роботі з дітьми переддошкільного віку, які мають особливості психофізичного розвитку.

Для досягнення цієї мети на початковому етапі процесу корекційно-розвивальної роботи за допомогою застосування **методу уніфікації** нами передбачено впровадження системи завдань, спрямованої на **розвиток ретикулярно-лімбичної системи** дітей раннього віку шляхом:

- масажу; оптимізації і стабілізації загального тону тіла;
- розширення сенсомоторного репертуару дитини (одночасних і реципрокних взаємодій і координацій, поєднання рухів). Формуванню і розвитку сенсомоторних структур нами надається особливого значення, оскільки ці структури розглядаються як передумова, підґрунтя формування образних, а надалі – логічних структур, хоча при цьому враховується той факт, що у дітей переддошкільного віку система операцій ще не формується;
- розвитку фізіологічного і мовленнєвого дихання;
- розвитку просторових уявлень як підґрунтя для переробки інформації;

- застосування різноманітних способів розгляду одного і того ж предмету зі зміною завдань;
- засвоєння інформації з урахуванням цілого (тобто від симультанності до сукцесивності);
- використання загадок, жартів і т.п. для того, щоб пам'ять пропускала в першу чергу інформацію, яка зацікавила дитину;
- у подальшому (з урахуванням можливостей дитини) формування категорій часу, якості, кількості.

Тобто, не тільки спілкування дитини з іншими людьми, не тільки лінгвістичний зв'язок, але й конкретні структури, конкретні операції забезпечать позицію детермінації її комунікативно-пізнавальної активності. Впровадження зазначеного підходу сприятиме підсиленню синапсичних зв'язків між нейронами, яке, своєю чергою, сприятиме: підвищенню координації інформації, зібраної дитиною з різних джерел, економії її пам'яті, збереженню процесу сприймання, підвищенню рівня розуміння інформації, розвитку усного мовлення та уяви, формуванню позитивних мотивів ігрової діяльності.

Змістом **П напряму роботи** передбачено формування у дитини раннього віку з особливостями у розвитку **основних аспектів самосвідомості**. При цьому нами враховувалося те, що дослідники виходять з різного розуміння як самого феномена самосвідомості, так і з різного розуміння структури самосвідомості. Водночас розуміння структури самосвідомості, виділення в ній окремих компонентів та рівнів багато в чому визначає подальший напрям вивчення її функціонування та розвитку. Аналіз уявлень вітчизняних і закордонних дослідників щодо структури самосвідомості показує, що переважною є думка про **трикомпонентну будову самосвідомості, яка включає когнітивну, афективно-оцінну й регулятивну складові**. Когнітивну (описову) складову самосвідомості найчастіше позначають образом-Я або Я-концепцією, тобто уявленнями про себе, знаннями про своє Я. При описі афективно-оцінної складової використовують поняття самооцінки, ставлення до себе, самоповаги, самоприйняття тощо. Регулятивна складова описується в таких поняттях, як саморегуляція, самоконтроль, самоствердження, самоосвіта, саморозвиток, самовдосконалення тощо. Разом з тим, в **рівневих моделях** структура самосвідомості представляється у вигляді ієрархічної системи, кожний з рівнів якої одночасно описує особливості функціонування самосвідомості й фази її розвитку в онтогенезі.

З урахуванням зазначених узагальнених схем структури самосвідомості все ж найбільш прийнятною, на нашу думку (з огляду на переддошкільний вік дитини), є **диспозиційна теорія особистості** Г.У.Оллпорта, за якою особистість не є набором розрізнених диспозицій (рис особистості), а передбачає єдність, **інтеграцію всіх структурних елементів самосвідомості індивідууму**. Принцип організації оцінок, мотивів, схильностей, відчуттів в єдине ціле (за Г.У.Оллпортом – пропріум, тобто з лат. «власливий»), являє собою позитивне начало людини, яка прагне до зростання і розвитку, і означає ту частину її суб'єктивного досвіду, яка для неї є "моя". Отже, пропріум є організуючою й об'єднуючою силою, призначення якого – формування унікальності людського життя. Всі унікальні, властиві нам і лише нам риси, становлять ядро особистості. У своєму розвитку від дитячого віку до дорослого стану пропріум проходить декілька стадій, які, однак, не мають нічого спільного з фройдівськими стадіями психосексуального розвитку. Навпаки, розвиток йде на основі соціальних чинників і переважно на основі зміни взаємовідносин з матір'ю.

З урахуванням зазначеного до **структурних елементів самосвідомості дитини переддошкільного віку** з особливостями у розвитку, що, на нашу думку, потребують спеціальної організації їхнього формування і підтримки, відносяться:

- відчуття власного тіла;
- відчуття самоідентичності («Я»);
- почуття самоповаги (самооцінка, гордість – «Я сам»);
- відчуття меж самості (приналежність дитині як власного фізичного тіла, так і приналежність інших предметів та людей);
- самооцінка образу себе («Я – хороший, я - поганий»);
- раціональне управління собою (при вирішенні життєвих проблем малюка);
- прагнення малюка визначати цілі діяльності.

Змістом **Ш напряму роботи** передбачено формування, підтримка і розвиток **процесів взаємодії дитини раннього віку з навколишнім середовищем**, а саме, процесів: **асиміляції** (формування у дитини вміння накладати схеми своєї поведінки на середовище) й **акомодації** (формування вміння перебудовувати схеми своєї поведінки відповідно до особливостей середовища). При цьому в контексті раннього віку процес розвитку нами розуміється не як спонтанне використання від початку закладених форм пізнання, але й не за типом «чистої дошки» (емпіристичного уявлення про те, що розвиток є накопиченням відбитків середовища), а як поєднання процесів асиміляції й акомодації. Такий підхід (за Ж.Піаже та ін.) спрямовує педагога на розкриття і врахування моментів, що залежать не від запрограмованих тілесних генетичних факторів і не від безпосередньо оточуючого середовища, а від діяльності організму дитини.

Отже, при розгляді цього рівня для нас відправною точкою є процес **адаптації** як взаємозв'язку асиміляції й акомодації. При цьому під адаптацією розуміється досягнення дитиною рівноваги: прагнучи до все

більш удосконалених і стійких форм рівноваги із середовищем, її організм створює пізнавальні структури. За магістральну лінію розумової еволюції дитини приймається спочатку адаптація до судження інших людей, потім – адаптація до реальних об'єктів.

При здійсненні корекційно-формуальної роботи також важливо враховувати своєрідний **дитячий егоцентризм** маленької дитини, яка є неусвідомленим центром власного світу. Вона ще не здатна стати на позицію іншого, критично, з боку поглянути на свою думку, зрозуміти, що інші люди бачать речі по-іншому. У цьому зв'язку значна увага нами надається формуванню і підтримці **егоцентричного мовлення** як засобу висловлювання дитиною бажань, мрій, логіки почуттів і як своєрідного супутника її реальної поведінки. Так, у присутності інших осіб у дитини підтримується міркування вголос, тобто використання нею егоцентричного мовлення (мовлення, яке не виконує комунікативної функції). Надалі процес розвитку мовлення дитини спрямовується на реалізацію його важливої ролі в переході від зовнішньої дії до внутрішньої. Оволодіваючи мовленням, дитина уявляє події і предмети уже не в реальному, а у внутрішньому, символічному плані.

У контексті проблеми становлення і розвитку особистості дитини раннього віку завдання даного напрямку роботи полягає в тому, щоб забезпечити засвоєння дитиною пристосувальних рухів її організму, змінюючи їх відповідно до зміни зовнішніх умов, і водночас забезпечити зберігання нею нових напрацьованих систем дій. Індивідуальна поведінка дитини формується і здійснюється під впливом і контролем її сприймання й оцінки суспільним середовищем. Внаслідок цього у дитини розвивається мала система – уміння орієнтуватися у психічних якостях інших людей, а потім – і в своїх особистих. Така орієнтація тісно пов'язана зі становленням і розвитком прогностичної функції свідомості дитини: тестуванням людини, передбаченням того, що вона собою являє, прогнозом про те, що від неї можна чекати і т.д. Науковці відзначають, що регуляція і координація дитиною людських стосунків були б неможливими без становлення, розвитку і неперервної роботи її **діагностичного і прогностичного апарату** «слідкування», оцінювання, апробування психічних якостей інших людей. Вважається, що цей апарат (так само, як і мовлення) є **надіндивідуальним** і свідчить не тільки про загальні закономірності психічної діяльності дитини, але й про якості і можливості конкретної дитини на відміну від якостей і можливостей інших дітей. Врахування такої інформації відкриває можливість задіяти психологічні і педагогічні ресурси окремої дитини в її співставленні з іншими дітьми, причому ще до того, як ці ресурси реалізуються в реальній дійсності.

Таким чином, змістом Ш напрямку роботи передбачається формування, підтримка і розвиток таких психічних структур, процесів і функцій:

- асиміляції тобто, вміння дитини ніби накладати на середовище свою схему поведінки;
- акомодатії – вміння дитини перебудовувати свої схеми поведінки до особливостей середовища;
- адаптації вміння змінювати магістральну лінію розумової еволюції (спочатку адаптація до судження інших людей, потім – адаптація до реальних об'єктів);
- дитячого артифіціалізму – підтримка початкового уявлення дитини про те, що все навколо неї створене тільки за волею людини і для неї (що таке стілець? – те, на чому сидять; що таке сонце? – щоб нам світити; що таке земля? – щоб людям було де жити і т.п.);
- егоцентричного мовлення, тобто мовлення не призначеного для спілкування;
- сенсомоторних структур;
- конкретних операцій.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що:

- 1) проблема становлення і розвитку особистості дитини переддошкільного віку продиктована потребою у виборі і застосуванні відповідних корекційно-розвивальних засобів практичного впливу;
- 2) вибір засобів впливу залежить від теоретичних переконань, знань і умінь педагога;
- 3) об'єкт впливу – дитина раннього віку як цілісна психофізична істота, розвиток якої описується (безвідносно до етапу дозрівання дитини), по-перше, біологічним фактором, неврологічним механізмом. Разом з тим, становлення і розвиток індивідуального життя дитини не є її чисто розумовим спілкуванням з предметами і людьми, а невіддільне від мотиваційного й емоційного. Водночас при спеціальній організації корекційно-розвивального процесу необхідно враховувати те, що при цьому поведінка дитини регулюється іншою людиною;
- 4) забезпечення уніфікації початкового етапу процесу корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на досягнення підсилення енергетичного потенціалу дитини, є необхідною умовою ефективного становлення емоційного комунікативно-пізнавального розвитку дитини раннього віку;
- 5) інтенсифікація процесу становлення самосвідомості пропріотичних функцій у дітей переддошкільного віку з особливостями у розвитку є важливою складовою процесу розвитку особистості дитини переддошкільного віку;
- 6) важливим постулатом ефективності психічного розвитку дитини є забезпечення процесу її взаємодії із середовищем з урахуванням положення про неподільність процесів асиміляції, акомодатії, адаптації та ін., що безперервно удосконалюються;

7) при розробці змісту методик, спрямованих на забезпечення становлення і розвитку особистості дитини раннього віку необхідно враховувати, в якому віці при типовому розвитку дитини зазначені складові є сформованими;

8) напрями реалізації ранньої допомоги дітям мають бути сімейно-центрованими, тобто спрямованими на допомогу всій сім'ї, а не тільки дитині з особливостями у розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Гордон Оллпорт. Личность в психологии. – М.: КСП +, 1998. – 217 с.
- 2.Жан Пиаже. Генезис элементарных логических структур, М., 1963. – с.7-56.
- 3.В.Тарасун. Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку. Монографія. – К.: МСП «Правда Ярославичів», 1998. – 255 с.
- 4.Тарасун. В. Логодидатика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. – 336с.
- 5.В.Тарасун. Морфофункціональна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями у розвитку: діагностика і формування (нейропсихологічний супровід). Монографія. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2008. – 347 с.

[1] *Синапс* – особлива структура на кінці аксона, що підсилює контакт нейрона з іншими нейронами.

УДК 378.041.2-056.263:004

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ

Ткачук Н.В.

Чернівецька спеціальна загальноосвітня
школа-інтернат № 2 для слабочуючих дітей

У статті наводиться коротка характеристика комп'ютерних і мультимедійних програм, що запроваджені в спеціальній школі для переробки текстової, графічної та анімаційної звукової інформації з метою забезпечення якісно нового рівня їх сприймання учнями з вадами слуху.

В статті представлена коротка характеристика комп'ютерних і мультимедійних програм для переробки текстової, графічної, анімаційної та звукової інформації з метою забезпечення якісно нового рівня їх сприймання учнями з вадами слуху.

Short description of the computer and multimedia programs which are entered at special school for processing of text, graphic and animation voice information with the purpose of providing high-quality of new level of their perception by students with hearing impairment is pointed in the article.

Ключові слова: комп'ютерні та мультимедійні програми, інформаційно-технологічний комплекс.

У процесі пошуку шляхів удосконалення навчання слабочуючих учнів основам наук обов'язково постає питання про навчальні здібності цієї категорії учнів, про можливості успішного засвоєння ними програмового матеріалу. Такий успіх може бути досягнутий тільки за умови встановлення відповідності між реальними можливостями дітей на кожному етапі навчання та відповідним змістом та методами в організації навчального процесу. Безумовно, суттєву допомогу у цій справі надають глибоке вивчення учнів, виявлення їхніх індивідуальних особливостей у засвоєнні знань. Усе це полегшує учителеві вибір методів і прийомів навчання, роблять такий вибір адекватним, відповідним.

Сучасними сурдопсихологами (Соловйовим І.М., Розановою Т.В., Чулковим В.М.) зібрано значну кількість фактів, які свідчать про індивідуальні відмінності характеру та рівня мислення у дітей з вадами слуху однієї і тієї ж вікової групи. Вони довели, що всі якості розумових здібностей у слабочуючих дітей формуються з великими труднощами і виключно в міру оволодіння мовленням, яке є дієвим засобом мислительної діяльності.

Так, Розанова Т.В. на підставі результатів вивчення рівнів розвитку пам'яті та мислення глухих та слабочуючих дітей прийшла до висновку, що вони суттєво розрізняються за рівнем наочних та вербальних типів мислення.

Серед наших вихованців є учні, які належать до першої групи дітей, які не поступаються перед чуучими однолітками, але відстають від них за розвитком понятійного рівня. Друга група учнів відстає від чуучих за розвитком обох видів мислення, третя - характеризується низьким рівнем розвитку наочного і словесно-логічного мислення, четверта – низьким рівнем словесно-логічного мислення і високим рівнем розвитку наочного